

Dr Sima Avramović*

Brenne, Stefan. 2018. *Die Ostraka vom Kerameikos*, I–II. Wiesbaden: Reichert Verlag, 1394.

Ostrakizam („časno progonstvo“, kako se često naziva) jedan je od najprepoznatljivijih pojmova koji potiču iz pravnog i političkog života antičke demokratske Atine. On se često nije sasvim pravilno razumevao, pojedini autori su taj pojam neretko proširivali na različite nepoželjne i nedemokratske pojave (Williams 2001), koristili su ga kao figuru za svako socijalno odbacivanje (npr. intelektualni ostrakizam) itd. Međutim, ostrakizam je u osnovi bio jedna od najmarkantnijih demokratskih institucija u Atini tokom V veka pre n. e. u vreme punog procvata tog uređenja koje je proslavilo taj polis. Već od IV veka pre n. e., kada je demokratija zapala u krizu, ostrakizam se više nije koristio. Ta pravno-politička ustanova nije imala karakter krivičnopravne sankcije, kako se ponekad pogrešno shvata, već je predstavljala preventivnu meru privremenog udaljanja iz polisa onog lica za koje veliki broj građana smatra da bi moglo postati opasnost za atinsku demokratiju. Razlog je najčešće bila njegova popularnost i politički uticaj, što bi latentno pretilo da demokratija sklizne u autokratiju ili tiraniju. Ukoliko bi se neko ponašanje u političkom životu graničilo sa krivičnim delom (podmićivanje, korupcija, lažne optužbe, intrige, kleveta, prisila itd.), pokretale su se drugačije, krivičnopravne procedure (Taylor 2001, 53–66).

Lice koje je ostrakovano moralo je provesti deset godina ne samo van svog polisa-države nego van celog poluostrva Atike. Neki su odlazili na ostrvo Eubeja, koje nije bilo mnogo daleko od Atine, neki na Peloponez, a bilo je i onih koji su odlazili na veoma udaljena mesta. Dotle su o porodici i imovini osuđenog brinuli najbliži rođaci ili staraoci koje bi on odredio, a po isteku tog vremena, on se vraćao u polis i nastavljao život bez negativnih konsekvenci. O toj meri su se Atinjani izjašnjavali jednom godišnje na narodnoj skupštini, kada bi se postavljalo pitanje da li te godine treba pristupiti ostrakizmu. Tek ukoliko bi se donela odluka da je taj postupak neophodan, bez određivanja lica o kome bi se odlučivalo, glasanje

* Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, sima@ius.bg.ac.rs.

o ostrakizmu se organizovalo posle dva meseca. Odvijalo se tako što bi svaki slobodan, punopravan Atinjanin koji učestvuje u radu narodne skupštine na agori ispisivao ime lica za koje je smatrao da može ugroziti atinsku demokratiju. Za one koji nisu bili pismeni ostrakon je ispisivao profesionalni pisar ili neko od prisutnih građana koji je znao da piše. Ostrakovano lice je u roku od deset dana posle odluke moralo napustiti polis. No, bilo je slučajeva kada su se ostrakovana lica vraćala u Atinu i pre isteka roka od deset godina. Tako je Temistokle, kada je Atina bila životno ugrožena od Persijanaca 480. godine pre n. e., pozvao dva svoja politička neistomišljenika, Ksantipa i Aristida, čiji je ostrakizam velikim delom on pospešio, da se vrate i pomognu u odbrani grada. Desetak godina kasnije i sam Temistokle je bio ostrakovan i otišao je u izgnanstvo u Argos na Peloponezu. Sve to se dešavalo između osme i šeste decenije V veka pre n. e., što je bio period kada se ostrakizam najčešće koristio.

Ostrakizam je dobio naziv prema ulomcima glinenih predmeta na kojima su Atinjani grebanjem ispisivali ime onog građanina za koga veruju da predstavlja opasnost po atinsko demokratsko uređenje. Takva pločica je nosila naziv *ostrakon* (plural *ostraka*) i nije postojao nikakav poseban formalni uslov kako bi trebalo da izgleda. Kao ostrakon su se najčešće koristili parčići grnčarije, delovi keramičkih posuda, lampi, a pogotovo polomljenih crepova. Posle glasanja u narodnoj skupštini ulomci su se sortirali po ispisanim imenima i prebrojavali. Da bi jedno lice bilo ostrakovano, nije bila dovoljna prosta većina glasova. Izvori pominju dva podatka: ne mnogo poznati istoričar Filohor (iz III veka pre n. e.) kazuje da je bilo potrebno 6.000 glasova da bi neko bio osuđen, dok Plutarh dosta kasnije (I–II vek n. e.) govori da se ostrakizam primenjivao ukoliko je ukupno glasalo 6.000 građana (procenjuje se da je u V veku pre n. e. Atina imala nekoliko desetina hiljada građana). Mada se ostrakizam često doživljava kao jedan od simbola državnog uređenja antičke demokratske Atine, njemu se u praksi prilično retko pribegavalo, tako da je poznato relativno malo slučajeva sprovedenog postupka ostrakizma, i to samo tokom V veka pre n. e. (Forsdyke 2005).

Neki važni podaci o ostrakizmu ne mogu se sa sigurnošću utvrditi iz literarnih izvora (poput onoga o broju glasova koji su potrebni za osudu), ali je epigrafika znatno bogatija i pruža dosta materijalnih tragova o tom postupku. Arheolozi su u Atini na više mesta pronalazili ostrake, najviše njih podno akropolja, na agori, gde se i glasalo o ostrakizmu, ali je najbogatiji lokalitet groblje Karamaikos iz antičkog perioda, malo dalje od atinske agore. Tu su se ostrakoni u kontinuitetu iskopavali počev od 1910. godine pa sve do naših dana, uglavnom od Nemačkog arheološkog instituta u Atini. Krajem 1960. je za samo nekoliko godina pronađeno oko 8.500 ispisanih ulomaka (tzv. Veliki depozit). Najveći deo tih ostrakona je služio za zatrpavanje napuštenog kanala reke u vreme kada je tu Temistokle gradió duge gradske zidine posle grčko-persijskih ratova.

Od 1990. godine Štefan Brene je počeo da objavljuje nalaze ostrakona iz Kerameikosa (Brenne 2001; 2002), a sintezu njegovog istraživačkog rada i publikovanja ostrakona čini ova impozantna dvotomna knjiga od skoro 1.400 strana sa preko 9.300 obrađenih ostrakona sa tog lokaliteta, uključujući i one koji su bili objavljeni pre Drugog svetskog rata. Ukupan broj ostrakona koji su pronađeni u Kerameikosu i na drugim lokacijama u Atini iznosi blizu 12.000. Za razliku od nekih ranijih parcijalnih štampanih izdanja pronađenih ostrakona, pa i onih koje je Brene prethodno objavio, u ovoj ediciji je svaki pojedinačni nalaz predstavljen sa punim opisom, tekstom i sa značajnim brojem ilustracija. Otuda je ova publikacija nesumnjivo najznačajniji poduhvat te vrste do sada.

Posle kratkog predgovora i tri uvodne glave koji su mahom metodološke prirode, autor ističe značaj ostrakona kao izvora saznanja o Atini u V veku pre n. e. i ukazuje na principe kojima se rukovodio prilikom obrade i grupisanja toliko velikog broja sačuvanih ulomaka. U četvrtoj glavi uglavnom se razmatraju epigrafske i lingvističke karakteristike natpisa na ostrakama, ali se ukazuje i na to kako su se pripremali ulomci keramike kao materijal za ispisivanje, kako izgleda natpis i kako su se vršile ispravke ukoliko bi neko pogrešio u pisanju, koje su se skraćenice koristile uz ime lica koje se sumnjičilo da ugrožava demokratiju, uključujući i kratke napomene koje su se tim povodom mogle naći na ostrakama. U petoj glavi se posebno izdvajaju ostrake koje su sadržale ne samo ime nego i nekakve druge oznake (verbalne ili slikovne) vezane za lice čije je ime napisano i neke njegove osobine. Te dodatke je glasač dopisivao uz ime da bi argumentovao zašto smatra da jedno lice treba da bude ostrakovano, mada takvo „obrazloženje“ nije bilo neophodno. Najčešće je taj komentar činila samo jedna reč koja obično pejorativno opisuje onoga o kome se glasa (npr. izdajnik, preljubnik itd.), a nekada je i sam motiv koji je bio naslikan na ulomku polomljene posude predstavljao jedan vid ilustracije karaktera lica čije je ime upisano.

Šesta glava prve knjige je najobimnija i najvažnija jer ima veoma detaljan analitički karakter. Tu je u najvećoj meri došao do izražaja važan autorski doprinos pisca koji pokušava da grupiše ostrake prema nekoliko kriterijuma. Na prvi pogled ostrake deluju veoma slično jer najveći deo njih jednostavno sadrži samo ime onoga za koga se glasač izjašnjava. Međutim, autor izdvaja jedan broj specifičnijih ostraka u tri grupe (A, B i C). Naročito izdvaja treću grupu od preko 300 ostraka na kojima se mogu videti dva imena, pri čemu je jedno ili nedovršeno ili ispravljano. Stiče se utisak da se glasač predomislio kada je počeo da ispisuje prvo ime, pa je onda napisao drugo, mada ima još više slučajeva kada se na jednom ostrakonu nalazi isto ime ispisano dva puta. Kada bi glasač pogrešio u pisanju imena, on je izgleda odustajao od toga da ga ispravlja i ime ostavljao nedovršeno, pa bi ga drugi put pažljivije i ispravno ispisao.

Nije isključeno da se tako postupalo kako ostraka ne bi bila tretirana kao nevažeci ili nejasan glas. Na kraju prve knjige nalazi se veliki broj ilustracija i fotografija kako samih ostraka, tako i ambijenta i plana prostora u kome su se glineni ulomci pronalazili. Ipak, najvažniji trag za sva vremena predstavljaju fotografije svih 9.367 ostraka koje su potom pažljivo, nemački pedantno katalogizovane u drugoj knjizi.

Druga knjiga sadrži krajnje detaljan, minuciozno sačinjen katalog imena koja se pojavljuju na brojnim ostrakama uređen prema alfabetskom redosledu. Za svako lice čije se ime pojavljuje na ostrakonu autor daje kratke biografske podatke, kratak opis i komentar tekstualnih osobina pojedinih ostraka, uz upućivanje na to u kojim su edicijama eventualno ranije bili objavljeni.

Mada je ovo delo pre svega značajno za arheologe i istoričare, ono može da pobudi veliko interesovanje pravnika i politikologa jer na izvornom materijalu makar delimično otkriva kako je funkcionisao ostrakizam u svojim tehničkim aspektima, ali i više od toga. Posle uvida u ovu knjigu podiže se zavesa nad pozorištem realnog političkog života i prava u Atini u vreme punog procvata demokratskog uređenja, u V veku pre n. e. Ona otkriva različite aspekte te procedure, ali možda indirektno i objašnjava zašto se ostrakizam primenjivao svega nekih osamdesetak godina u inače burnom životu tog polisa. Istovremeno, ova knjiga nužno otvara pitanje, ali na njega eksplicitno ne odgovara, zašto je ostrakizam bio ograničen samo na taj relativno kratak vremenski segment. Verovatno ima istine u tome da je ostrakizam mogao služiti kao instrument u međusobnim obračunima istaknutih pojedinaca u polisu, ako je verovati Plutarhu.

Nesporno je da je ostrakizam nastao na talasu oduševljenja neposrednom demokratijom koje je usledilo posle dugog perioda aristokratskog načina organizacije društvenog života. Tada ga je Klisten uveo kao mehanizam zaštite tek uspostavljene neposredne demokratije, kako svedoči Aristotel (*Ustav atinski* 22, 3). Doduše, ostrakizam nikada formalno nije bio ukinut. I tokom IV veka pre n. e. u narodnoj skupštini se jednom godišnje postavljalo pitanje da li treba glasati o ostrakizmu, ali se više nije pokretao takav postupak. To verovatno govori da je praksa pokazala da ostrakizam nije doneo velike koristi Atini niti je značajnije zaštitio polis od udara na demokratsko uređenje. Sami građani ga nisu sagledavali kao postupak koji bi bio vredan prilično velikog truda (nekoliko faza u postupku), komplikovane organizacije (nadzor nad glasanjem koji vrše devet arhonata i članovi Veća bule), društvenih potresa, neprincipijelnog lobiranja, čega je uvek bilo tokom dvomesečnog perioda pre pristupanja glasanju. Sasvim je verovatno da se na osnovu iskustva iz prethodnih decenija ostrakizam pre doživljavao kao mogući generator dodatnih političkih previranja, građanske nesloge i društvene polarizacije, pa čak i iskazivanja lične netrpeljivosti, što dokazuje okolnost da se na ostrakama

pojavljaju i imena ljudi koji nisu bili značajne ličnosti u životu polisa, a to pokazuje i ova knjiga. Tako je Plutarh (*Aristid* 7, 5–6) sačuvao anegdotski podatak da je prilikom glasanja o ostrakizmu Aristida, koji je imao nadimak Pravedni, jedan nepismeni Atinjanin, ne prepoznajući Aristida, zatražio baš od njega da mu na ostraki upiše ime „Aristid“. Kada je Aristid upisao svoje ime, pitao ga je zašto je tako glasao, a taj čovek je odgovorio da on Aristida uopšte ne poznaje, ali da mu je dosta da sluša o tome da je pravedan.

Ovo voluminozno ostvarenje slikovito prikazuje ostrakizam na delu, život institucije, psihologiju glasača, predomišljanje prilikom pisanja imena, broj pisara koji su ispisivali ostraku za građane (često ponavljanje istog rukopisa) itd. U mnoštvu nepouzdatih podataka o ostrakizmu u literarnim izvorima (pogotovo kod Plutarha), svojom preciznošću i temeljnošću ova knjiga predstavlja otrežnjujući faktor koji nagoni na revalorizaciju realnog značaja i dometa te institucije u demokratskoj Atini. Drugim rečima, posle nje čitalac shvata da je ostrakizam bio više vremenski ograničen i neuspeo eksperiment neposredne demokratije nego neka trajna institucija koja zavređuje onoliku pažnju koju joj pridaje današnji posmatrač zaljubljen u tekovine atinske demokratije.

LITERATURA (REFERENCES)

- Brenne, Stephan. 2001. Ostrakismos und Prominenz in Athen. *Tyche Supplement* 3. Vienna.
- Brenne, Stephan. 2002. Die Ostraka (487 – ca. 416 v. Chr.) als Testimonien (T 1). Ostrakismos-Testimonien I, ed. Peter Siewert. *Historia Einzelschriften* 155. Stuttgart.
- Forsdyke, S. 2005. *Exile, ostracism, and democracy: The politics of expulsion in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, T. 1/2001. Bribery in Athenian Politics Part I: Accusations, Allegations and Slender. *Greece&Rome* 48: 53–66.
- Williams, K. 2001. *Ostracism: The Power of Silence*. New York: Guilford Press.